

ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАТЫНАС МӘСЕЛЕСІН МӘДЕНИ- ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

¹*Жалелова Гүлжан Мухамбедияқызы, ²Рахимжанова Саяна Кадирқызы,
³Мұханбетқалиев Есбол Есенбайұлы*

¹*Culzhan-z@mail.ru, ²rahimzhanova.82@mail.ru, ³yesbol-@mail.ru*

¹*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,*

²*Сәкен Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан),*

³*Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті (Ақтөбе, Қазақстан)*

¹*Zhalelova Gulzhan, ²Rakimzhanova Sayana, ³Mukhanbetkaliev Yesbol*

¹*Culzhan-z@mail.ru, ²rahimzhanova.82@mail.ru, ³yesbol-@mail.ru*

¹*L.N.Gumilyev Eurasian National University*

²*Saken Seifullin Kazakh Agrotechnical University
(Nur-Sultan, Kazakhstan),*

³*K. Zhubanov Aktobe Regional University (Aktobe, Kazakhstan)*

Аңдатпа. Жаһандану қоғамында ұлтаралық қатынас мәселесі ең маңызды адами қатынастардың біріне жатады. Мақалада Қазақстандағы ұлтаралық қатынастардың негіздерін айқындап, оның мәдени-философиялық қырларына мән беріледі. Қазіргі қоғамдағы этносаралық қатынастардың өзіндік ерекшелігін зерттей отырып, ғылыми талдаулар жасалынады. Ұлт мәселесін, этностың басқа әлеуметтік субъектілерімен байланысын, қатынасын зерттеу бұл мақалада айрықша орын алған. Ұлтаралық қатынастың мәдениетін айқындап, оның тарихи сипаты мен құндылықтық болмысы зерттеледі.

Түйін сөздер: этнос, этногенез, ұлт, ұлтаралық қатынастар, бірегейлік, философия, мәдениет.

Kipicne

Ұлтаралық қатынас адамзат қоғамындағы мәдени және тарихи негіздері бар құбылыс. Бүгінгі күннің ақиқаты адамзат өміріндегі мәдени-әлеуметтік әлемнің көптүрлілігі. Қазіргі таңда ел бірлігін арттыруда қазақ халқы өз мәдениеті мен салт-дәстүрлерін, тілін, дінін құрметтеу, отанды сүю, ұлттық рухтың болуы, басқа ұлттардың мәдениетін, тілін сыйлау әлемдік өркениеттік деңгейде ойлауға жетелемек. Қоғамда жеке адам, этникалық қауымдастықтардан, әлеуметтік құбылыстардан, мәдени құндылықтардан оқшау өмір сүре алмайды, олар субъектімен қарым-қатынас жасауға, өзара байланыста болуға ұмтылады. М.Бахтин адамзат өміріндегі қарым-қатынас мәселесі туралы былай байыптаған болатын: «Адамның өзіндік болмысы (ішкі және сыртқы) түгелдей дерлік қарым-қатынастан тұрады. Болу дегеніміз – қатынаста болу дегенді

түсіндіреді» – [1]. Адамзат өмірінде әртүрлі қатынастар жүйесі бар және бұл қатынастар адамның қоғамдық болмысын қалыптасуына, дамуына өз үлесін қоспақ. Адамның әлеуметтік болмысын қалыптастыруда, дамытуда қоғамдық ортада қатынастар жүйесінің маңызы айрықша. Соның бірі ұлтаралық қатынас. Жаһандану қоғамында ұлтаралық қатынас мәселесінің мәдени-философиялық сипаттамасын беруде, ең алдымен, ұлттың нақты қоғаммен, тарихи кезеңдермен байланысын қарастыру қажет, екіншіден, жаһандану аясындағы ұлт ұғымына сипаттамасын берген жөн, үшіншіден, бүкіл әлемдік ауқымда этносты зерттеу шарт, төртіншіден, этностың жалпы мегатарихи үдерістер ауқымындағы алатын орнын анықтай білу қажет. Бұл мақала ұлтаралық қатынастар мәселесінің мәндік негіздерін анықтауға арналған.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу барысында ұлтаралық қатынас мәселесіне мәдени-философиялық талдау жасалынады. Тақырыпты зерттеуде гуманитарлық ғылымда кеңінен қолданып жүрген, герменевтикалық, тарихи-мәдениеттанулық, онтологиялық, антропологиялық, аксиологиялық, концептуалды талдау әдістері қолданылады. Ұлтаралық қатынас мәселесіне қатысты еңбек жазған отандық және шетелдік ғалымдардың теориялық тұжырымдамалары зерделенеді. Ұлтаралық қатынас мәселесіне философиялық зерттеу әдістері арқылы объективті зерттеу жүргізілді.

Ұлтаралық қатынас мәселесін зерттеудің теориялық негіздері

Ұлтаралық қатынас ұғымын жан-жақты қарастыруда «этнос», «этногенез», «ұлт», «ұлтаралық қатынастар» сияқты түсініктердің теориялық сипатталуы мен пайымдалуына айрықша назар аудару білу шарт. Философиялық тұрғыдан этнос ұғымының антологиясы мен мәдени болмысын анықтайтын саланы этнос эпистемологиясы деп атаймыз. «Ұлт» деген термин ежелгі гректердің «ту-малар» (nasci) деген ұғымынан туған «natio» сөзінен алынған. Римдіктер кезінде «natio» ұғымын ру, тайпалық одақтарға қолданды да, одан әрі ұлт бірлестіктеріне «genges» деген атау пайдаланылады. Ал біздің ата-бабамызда көшпенділер арасында бұл ұғымдар «ру, тайпа, ұлыс, халық, ұлт» деп жүйеленген болатын.

Этносты әлеуметтік-мәдени үрдістің нәтижесі негізінен қарастырған ғалымдардың бірі Ю.В. Бромлей. Ол өз еңбегінде төмендегідей тұжырым білдіреді: «Этнос дегеніміз тек өзін-өзі ұқсас қауымдастықтар арасынан бөліп қарайтын адамдардың мәдени қауымдастығы. Мұндайда этнос мүшелерінің топтық бірегейлікті сезінуін этникалық сана-сезім, ал сырттайғы паш етілуін өзіндік атау «этноним» деп атауға болады. Этнос мүшелерінің өзіне-өзі ат беруі, олардың территориялық-одақтық, тілдік, мәдениет пен психиканың ерекше айырмашылықтары және олардың шығу тегі мен тарихи тағдырластығы туралы ұғымдарды жинақтайды. Мұндай сана-сезім этнос мүшелерінің өзара бірегейлігін сезінудің негізі болып табылады» [2, 8 б.]. Ойшыл этностық құрылымдарда бірегей қасиеттерге ие менталитет болатындығын саралайды.

Л.Н. Гумилев еңбегінде «этнос өзге қауымдастықтарға өздерін қарсы қоятын, өздерінің ішкі құрылымы мен іс-әрекеттерінің ерекше стереотиптері бар адамдардың қайсыбір ұжымы болып табылатын динамикалық жүйе» [3, 16 б.] деп анықтауға ұмтылады. Ойшыл этногенез ұғымын тарихи – мәдени процестің елегінен өткізе қарастырады. Қоғамда этносаралық ықпалдасу процестері үнемі жүреді. Адамзат бірнеше тілді игеріп, әрбір халықтың мәдениетіндегі өзіндік қайталанбас құндылықтарды бағалай алса, ұлтаралық мәдениет жақындай түсіп, этносаралық ықпалдасу артатындығын зерделейді. Рудольф Шпинглер өз дүниетанымында «ұлт дегеніміз бірдей ойлайтын, бір тілде сөйлейтін адамдардың қауымдастығы» деп саралады. Әрбір ұлттың тегінен айырылмауға тырысатын қасиеттің маңызды екендігін көрсетеді.

Ұлт теориясының психологиялық ілімін ашқан австралиялық ойшыл О. Бауэр. Ойшыл өз еңбегінде: «Ұлт дегеніміз тағдырдың ортақтығы» деген ойды тұжырымдайды [4, 29 б.]. Ұлт ұғымын тарихи қалыптасқан адамдардың қауымдастығы ретінде зерделейді. Қазақстан Республикасындағы қазіргі замандағы ұлт мәселесінің әртүрлі қырларын саяси ғылымдар тұрғысынан талқылаудан өткізе келе А.Ж. Мұқажанова: «Ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті саяси құбылыс және әлеуметтік қарым-қатынас түрі ретінде әр түрлі ұлттық қауымдастық мүшелерінің бірлігін нығайтуға ғана емес, сонымен бірге сол қауымдастықтардың өздерінің ішкі бірлігін бірнеше есе күшейтуге де септігін тигізеді», – деп атап көрсетеді [5, 42 б.].

Зерттеушілер арасында этнос ұғымына кеңінен тарап келген түсінік мынандай: «этнос дегеніміз – ортақ тілі бар, мәдениет пен психиканың салыстырмалы орнықты кейбір жалпы белгілері бар, өзінің аты арқылы (этноним) айқындалатын, жалпы өзіндік санасы бар белгілі бір мекендерде тарихи қалыптасқан адамдардың тұрақты жиынтығы» [6, 22 б.]. Ғалымдар этносты белгілі өмір салты қалыптасқан әлеуметтік қауым ретінде зерделейді. Ұлтаралық қатынас адамдардың басқа ұлт өкілдерімен қатынасын айтамыз. Өткен тарихқа көз жүгіртсек, этноәлеуметтік тұтастықтығын нығайта білген ұлттар ғана этникалық субъект ретінде өзінің әлемін жақсы жетілдірген. Этностар арасындағы қатынаста табиғи немесе әлеуметтік қажеттіліктер ғана қалыптаспаған, сонымен қатар рухани, мәдени құндылықтарды өрбіту мәселесінде бар. Ұлт мәселесінде мәдениеттің орны айрықша. Мәдениет – адамның әлемге қатынасынан туындаған құбылыс. Мәдениеттен тысқары адамға маңызды тұлғалық, ұлтаралық қатынастар қалыптаспайды, сондықтан, қоғамда мәдени процестер үйлесімдіруші қызмет атқарады. Мәдениеттің негізінде адамның жасампаздық рухы жатыр, сондықтан, ұлтаралық қатынастар мәдениеттің негізінде болған кезде ғана, өркениеттілікке қол жеткізбек. Себебі, адам өз болмысын мәдениеттің ауқымында дамыттырып, сол арқылы құндылықтар жүйесін қалыптастырады. Бүгінгі таңда Еуропада, Америкада мультикультурализм саясаты ұлт саясатындағы әмбебап ұстаным ретінде бағаланады. Яғни бұл ұстаным арқылы мемлекеттегі әртүрлі этникалық топтар өзара түсінушілікте өмір сүріп келеді. Ұлтаралық қатынас мемлекет тарапынан демократияландырған сипатта. Бірақ, адамзат қоғамында ұлтаралық қатынасты дамуытуда маңызды қадамдарды ескере отырып, қадам

жасаған маңызды. Ұлтаралық қатынас мәселесінде бірегейлік сақталса, мәдени бірегейленуі кеңейе түсіп, өркениеттілікке қол жеткізеді. Этностардың барлығы бірдей емес, олардың дүниетанымы, құндылықтарды қабылдау болмысы мүлдем әртүрлі, сондықтан әр ұлтпен толеранттылық саясат ұстау бұл қоғамдағы маңызды құбылыстардың бірі. Ұлтаралық қатынас мәселесін реттеу мемлекеттік деңгейде жүзеге асырылмақ.

Әлемдік тәжірбиеге сүйенсек Италия, Нидерланды, Швейцария мемлекеттерінде ұлттық мүддені ескеру, аз ұлттың құқығын қорғау, этностар арасындағы қатынастарды тудырмау құрлымы жақсы дамыған, әдетте бұл елдерде жергілікті халықтың арнайы этникалық топтармен айналысатын ұйымдары қалыптасқан. Германияда мұсылман елдерінен келген ұлт өкілдеріне, АҚШ-та үндістерге моноэтникалық бағыт бар, аз ұлт өкілдерінің құқықтарын арнайы тәртіппен реттейді. Жапония, Латын Америка елдері ұлттық саясаты этникалық топтарға біркелкі қарайды, басқа ұлттарға қатысты қандай да бір арнайы саяси принциптер жоқ. Түркия және Шығыс елдерінде мемлекеттік деңгейде этникалық проблемалар мен этносаралық қатынастарды жүйелі реттеу жоқ, басқа ұлт өкілдеріне қатысты мәселелерді аяқ асты шешіп отырады. Ал, Қазақстан Республикасы секілді полиэтникалық мемлекетте этносаралық қатынастар елдің тұрақты және демократиялық дамуының негізгі факторы болып табылады.

Қазіргі таңда еліміз әлемдік практиканың жетістіктеріне назар аударатырып, әрбір этникалық топтың мүдделерінің ескерілуін қадағалауға ұмтылады. Демократиялық қоғамда әрбір этникалық топтың мүддесі қорғалуы тиіс. Қазақстан – Орталық Азиядағы бірегей мемлекет, Қазақстан Еуразиялық кеңістікте орналасқан, әрі әлемдік ірі мемлекеттер арасында территориясы бойынша тоғызыншы орын алатын ел. Әлем халықтарының арасында саны жағынан қазақтар 70-орын алады. Бүгінгі Қазақстанда 140 этнос пен 46 конфессия бейбітшілік пен өзара келісімде өмір сүруде. Тарихи тағдыры отрақтасқан басқада ұлт өкілдерін атап айтсақ орыстар, украиндар, беларустар, өзбектер, немістер, татарлар, кәрістер, ұйғырлар, дүнгендер т.б ұлт өкілдерін жатқызуға болады. Түрлі ұлт өкілдерінің мәдениеті мен дәстүрлерінің үндесуі кездейсоқ болған жоқ, оның астарында көптеген тарихи себептер бар. Қазақтар еуропалық-азиялық субконтинеттің көшпелі-мәдени өркениеттің тұңғыш мұрагерлері болып табылады. Көшпенділердің шаманизмге табынған терең ішкі діншілдігінің сипатын бағалай отырып, олар: «дүниені әлемдік тәртіп ретінде, онда әр қайсысы анықтаулы құдай сыйлаған өз орнын, парыз немесе міндетіне сәйкес қабылдайды» [7, 16 б.] деп атап көрсетілген тұжырымдар ата-бабамыз өз жерін, өскен мекенін жоғары бағалағанын көруімізге болады. Ата-бабаларымыз бейбіт өмір сүйгіш халық бола отырып, барлық халықтардың бірігуі қажеттілігіне, бұл ретте басты шарт ішкі, рухани етенелік, дүниеге ортақ көзқарас, «адами» қасиет басты болуды алғашқы орынға қойған. Мәселен, қазақстандық зерттеуші Т.Қ. Бурбаев қазақ ділінің этномәдени архетипінің өзіндік құндылықтарының өзара байланысын көрсетеді: «Дала деген ұғым кейде шексіздікті білдіреді. Сол даланың шексіздігі, кеңдігі, ашық-жарқындығы қазаққа ұқсайды... Десек те осы

бір жақсы қасиет, прагматикалық қоғамда сыннан өтуде. Пайда мен табысты мұрат тұтқан қоғамда жомарттық пен кеңдік танытудың, орнын есеп-қисап, сауда басқан» [8, 13 б.]. Дархандық, кең пейілдік, табиғатпен етенелік, дүниемен жарасымдылық – осы қасиеттердің барлығы Қазақ халқына тән.

Жаһандану жағдайындағы ұлтаралық қатынас мәселесі

Қазақ халқы өзгермелі, әрқилы замандарды бастан кешірді. Қазақ өз өмір сүру барысында мынандай тарихи кезеңдерді өз басынан өткерді. 1. Алтын заман – Алтын Орда тұсындағы қазақ пен ноғай бірлігі. Еуразиялық Ұлы Дала – көшпенді өркениеттің шарықтау шегі. Бұл дәуірдің тарихи санасы «Қырымның қырық батыры», «Ерқосай», т.б. эпостық жырларда көрініс табады. 2. Қилы заман – қазақ пен ноғайдың айырылысып, ауыр кезеңде көшпенділікті таңдап, қоныс аудару, дербес мемлекет құрып, оны сыртқы жаулардан қорғау. Бұл кезеңнің тарихи санасын XV-XVII ғасырлар аралығындағы қазақ жырауларының (Дайырқожа, Қазтуған, Асан қайғы, Доспанбет, Шалкиіз, Жиёмбет, Ақтамберді, Үмбетей, Бұқар жырау) авторлық поэзиясы арқылы сипаттауға болады. 3. Зар заман – еуразиялық көшпенділіктің жаппай дағдарысы, тәуелсіздіктен айырылып, Қазақтардың Ресей империясының боданына айналуы. Бұл кезең Шортанбай Қанайұлы, Дулат Бабатайұлы және Мұрат Мөңкеұлы сияқты «зар заман» ақындарының шығармалары арқылы пайымдалады. 4. Жаңа заман – XX ғасырдың басынан бастап бүкіл шығыс елдерін қамтыған, реформаторлық қозғалыс бағыстық империализмге қарсы және өз қоғамдарының мәдени-этностық және саяси сара жолын анықтаудағы ұлттық сана оянып, ұлтжандылық өз күшіне енген заман. Модернизм тарихи санада ағартушылықтан (Шоқан, Абай, Ыбырай) бастап, ұлттық идея ретінде «Түркістан», «Алаш», «Қазақ» идеялары көтерілді. 5. Қазіргі заман – тарихи сананың дамуы, жаңаруы, индустриалдық және постиндустриалдық қоғамға ену, жаһандану заманы болып табылмақ [9]. Қазіргі уақытта дүние жүзінде аса күрделі процестер іске асуда. Соның бірі жаһандану (глобализация, ғаламдастыру) процесі – бұл әлеуметтік, рухани, саяси-экономикалық процесі білдіретін термин.

Жаһандану, ғаламдану, әлемдік ауқымдану, глобализация (ағылш. Global – әлемдік, дүниежүзілік, жалпы) – жаңа, жалпы әлемдік саяси, экономикалық, мәдени және ақпараттық тұтастық құрылуының үрдісі [9]. Бүгінгі таңда әлемде күрт өзгерістер, бәсекелестік, ғылым мен технологиядағы жаңалықтар, рухани, мәдени құндылықтардың шұғыл алмасуы көз ілеспейтін жылдамдықпен жүріп жатыр.

Француз философы Жак Деррида «Жаһандануды бүгінгі әлемнің қайтаруға келмейтін заңды процесі. Сондықтан да оны, асқан байыптылықпен терең зерделей отырып, оңды және теріс қырларын ашып алған жөн. Оңды жағы, жаһандану – әлем халықтарының мәдениетін, экономикасын, саяси және ақпараттық жүйелерін барынша жақындата, кіріктіре түсетін қасиеті бар құбылыстар қатарына жатады. Сөйтіп, жаһандану елімізге жер бетіндегі интеграциялық үрдістердің нәтижелерін, әлемдік дамудың игіліктерін алып

келсе, ал екінші жағынан, ол ұлттық ерекшеліктерді, ұлттық мәдениетті барынша бедерсіздендіруге итермелейді және саяси, әлеуметтік тәуелсіздіктің қағидаттарына барынша немқұрайдылықпен қарайды. Кейбір әлсіздеу мәдениет пен өркениеттерді жұтып қоюға дайын тұратын қасиетімен, этностық келбетімізді жойып жіберуге бейімдігімен қауіпті» [10, 22 б.]. Жаһандану процестерімен ілесіп келген нигилизм, өзіншілдік, оқшаулануға деген бейімділік көптеген тарихи, ұлттық рухани құндылықтарды бедерсіздендіру үстінде. Барлық ұлттардың мәдениеттерінің, экономикалық интеграциясы үдерісінің дамуы жаһандық қауымдастық қалыптастыруда. Жаһандану-полимәдениеттілік факторының дүниежүзілік ауқымда диффузиялану салдарынан, мәдениетте парадигмалық жаңарулар орын алуда. Өйткені, жаһандану үдерісі әртүрлі мәдениеттер тоғысын қалайды. Мәдениеттер тоғысуынсыз жаһандану жүзеге аспайды. Осы жаһандану қоғамында әр ұлт, этноқауымдастық, мәдениеттердің өзара пәрменді әрекеттесу заманында өз «менін» сақтап қалуға тырысуы заңды құбылыс. Онсыз ұлттық келбет жоғалып кетуі де ғажап емес. «Ұлттық өзіндік ерекшелік басқа ұлттармен салыстырғанда ғана түсінікті болады, оны басқаша айқындау мүмкін емес. Ұлтаралық қарым-қатынас болмаса, ұлттық өзіндік ерекшелік өз мәнін жоғалтады. Өзінің ұлтынан айрылған жеке адам ұзақ уақыт бойы өзінің ұлттық қасиетін сақтап қалады. Егер ол сіңісіп кететін болса, бұл процесс кемінде бір ұрпаққа жалғасады» [11, 11 б.]. Ұлтаралық қатынастарда кез келген ұлт өзінің ұлттық «менін» сақтап тілге, дінге, ділге, мәдениетке, саяси жүйеге, дәстүрлерге, дүниетанымға үлкен байыптылықпен қарау қажет. Өз елінің ұлттық құндылықтарын жоғары бағалап, оны қасиетті құндылық ретінде танып келе жатқан елдер тарихтың көш басында тұратындығын қазір көріп отырмыз. Ұлттық кодын ұлықтаған елдер әрқашан көш бойында озық тұрмақ, мұндай елден болашақта отаншыл, елім дейтін ұрпақ өсіп жетілмек. Басқа халықтармен қатынаста болу арқылы рухани өремізді биіктететін, жалпы білімімізді тереңдететін құндылықтарға қол созғанымыз абзал. Ұлттық санамызды жаһандық өзгеріске сәйкес өзгерте білу қажет.

Егер ұлт өз дамуында ұлтаралық қатынаста болмаса, ғаламдық мәдениетке, өркениетке кірігу, ықпалдасу процестерінен алшақтап кетеді. Сондықтан, ұлтаралық қатынастар ауқымы әр уақытта күрделі қатынастар өрісіне жатады, оған бір жақты бағалау беруге болмайды, ол көптеген терең мағыналы қырларды қамтитын құбылыс болып табылады. Ұлтаралық қатынастардың мәдениетін дамытудың бірден-бір шарты әрбір ұлттың өзіндік әлемін ғылыми сараптаудан өткізіп, оның бойындағы жетістіктер мен кемшіліктерді айқындап отыру болып табылады. Қазақстандық маман Р.Б. Әбсаттаров өзінің «Ұлттық қатынастардың дамуы» атты еңбегінде социализм дәуіріндегі ұлттар арасындағы қатынастарда мәдени сұхбаттың маңызы жоғары болғанын атап өтеді. Ол ақын-жазушылардың үздік шығармаларының бір тілден екінші тілге аударылуы, олардың насихатталуы сол тарихи кезеңдегі халықтар ынтымақтастығын нығайтқан маңызды рухани үрдіс болғандығын және соның арқасында қоғамда ұлыстар арасында, қарапайым ұлт өкілдері арасында мәдени сұхбат орныққанын пайымдайды [12, 85 б.]. Ұлтаралық қатынас біздің елімізде кенеттен, кездейсоқ

орнықтаған құбылыс, ол ерекше этноәлеуметтік феномен ретінде тарихи, мәдени және рухани қайнар бастаулармен байланысты.

Бүгінгі таңда қазақ халқының санасында жетпіс жылдық социалистік қоғамның ұстанымдары терең із қалдырды және басқа халықтар сияқты оның этникалық ділінде коммунистік режимнің кейбір архетиптері отырғанын жасыруға болмайды. Қазіргі таңда Қазақстан ұлтаралық қатынас мәселесінде тарихи тәжірибе жүзінде қалыптастыруға кіріскенін байқаймыз, сонымен қатар этносаралық қатынастарды үйлесімді мағынада өрбіту қажеттілігі бар екені даусыз. «...Бұл жаңа әлеуметтік-мәдени ауқымда қоғамдық санадағы этникалық белгі бойынша бөліну бірте-бірте азая түсті. Этникалық қайшылықтарды шешуге бағытталған тұрақты әрі оңды үрдіс байқала бастайды, сонымен қатар біріккен құндылықтар жүйесімен топтасқан Қазақстан халқы деген тарихи қауымдастықтың қалыптасу белгілері көрініс береді. Кейбір саясаттанушылар “Қазақстан халқы” деген терминді естігенде өзін теориялық жағынан банкротқа ұшыраған “кеңес халқы” деген ұғымды еске алады. Айта кететін нәрсе: “Қазақстан халқы” тіптен басқа теориялық концептіге сүйенеді. Егер “кеңес халқы” жалпының жеке-дараны басып, жаншуымен, ассимиляциялауымен қалыптасса, онда “Қазақстан халқы”, керісінше, жеке-дара мәдениеттердің, яғни ұлттық әлем бейнелерінің дамуы мен көркеюінің негізіндегі біртұтастықпен бірлік деп қабылданады...» [13, 8 б.] деген сөздерден қазіргі таңда еліміз үшін елдік бірлік, ұлтаралық ынтымақтастықтың маңызды екендігін аңғаруға болады. Елімізде тарихи тұрғыдан өзін дәйектеген бір ғана ұлт – қазақ ұлты бар. Ал қалғандары этникалық топтар болып табылады, басқаша тілмен айтқанда этникалық диаспоралар. Ал еліміздегі ірілі-ұсақты этникалық топтардың көбісінің тарихи Отандары бар. Сондықтан сол тарихи Отандары кез-келген этнос үшін этникалық дамудың орталығы болып қала береді.

«Қазақстандағы мультимәдени қоғамның ұйытқысы не болады?» деген философиялық және саясаттанулық дүниетанымдық сауалға «... ең алдымен мемлекет құрушы этнос – қазақтың мәдениеті, ділі, мәдениеті мен тілі дегенге келеміз. Қазақ халқының қанында бар басқа ұлтқа – адамзат баласына деген жанашырлық, толеранттық қатынас. Міне, бұл да Қазақстандағы мультимәдени қоғамның бір ерекшелігі» [14, 4 б.], деген сараптауға қосылуға болады. Адамзат Жер тіршілік ету барысында, бір-бірін құрметтеу, сыйлау және бір-біріне жанашыр болуға тиіс. Қоғамда ұлтаралық жіктелулер мен текетірістіктер, шендесу мен оқшауланулар адамдарды бір-біріне жау етіп, адамзатқа үлкен қасіреттер әкелетіндігі тарихтан бәрімізге белгілі. Адамзат игілігі үшін, ұлтаралық қатынастарда толеранттылық таныту қажет. Толеранттылық кез-келген нәрсеге, мәдени құбылыстарға, сыртқы ықпалдарға шексіз төзе беру дегенді білдірмейді, керісінше өзіндік мәдени болмысты бұзбау қайта оны қолдау, заманауи қажеттерге сай дамыту, гармониялық тұрғыда байыту тиіс деген мағынаны білдірмек. Толеранттылық, өзара сыйластыққа және әріптестікке құрылған әлемді қалыптастыру.

Әрбір ұлт «тек өз дінімен, өз тілімен, өз ділімен артық әлем қажет емес» деп оқшаулана өмір сүруді бағдар етсе, бұл ғаламда адамзаттың басы бірікпей, бір-

бірімен қатынаста негізінен шендесумен болады. Онда басқа ұлттың жетістігін көре алмай, кемшілігін терумен айналысуды әрбір ұлт әдетке айналдырмақ. Сондықтан ұлттар арасындағы қатынаста әр ұлттың дінін, тарихи шығу тегі мен дәстүріне, тіліне құрметпен қараса, онда ұлттар арасындағы сыйластық артады. Бұл мәселе қазіргі заманда ең өзекті ахуалды болып отыр.

Қазіргі Қазақстан Республикасында ұлтаралық қатынастардың жоғары деңгейде болуына, оның мәдениетінің өрбуінде біршама маңызды қызмет ететін алғышарттардың қатарына, діни қатынастардың шиеленіспеуі, күрделенбеуі мәселесін жатқызамыз. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейінгі әртүрлі діни бағыттардың рухани кеңістігімізде орныға бастауы, тіптен, діни қауымдастықтардың заңды түрде тіркелуі олардың іс-қимылдарына сырт қарағанда легитимдік сипат берді. Осыған орай қазіргі заманғы түркілік ойшыл Фетхуллах Гүлен былай дейді: «Түрлі дін өкілдерінің арасындағы диалогтың мақсаты – рухани бірлік пен келісімді жүзеге асырып, сонымен қатар діннің жан-жақты бесаспаптық қасиетін қолдау болып табылады. Дін барлық сенім түрлерін қамтиды, әрі оларды табыстыра отырып, үлкен талпыныспен алға жылжиды. Олар өз пайғамбарлары арқылы сүйіспеншілік, кешірімділік, мейірімділік, адам құқығы, бейбітшілік, бауырмашылдық және еркіндікті ұлықтайды» [15, 102 б.] деген гуманистік ойды ортаға ұсынады. Ұлттық саясатта діндер бір-біріне қарсы құбылыс емес, адамзаттың рухани-мәдени келісімпаздығын жариялайтын құндылық ретінде бағаланады.

Қазіргі таңда барлық елдерде дүниетанымдық толеранттық, немесе діни төзімділік, мәселесі күн тәртібіне қойылып, әртүрлі қырлары пәрменді талқылаудан өтуде. Қазақстанда қазіргі кезеңде қазақтармен қатар көптеген ұлт өкілдері бірге өмір сүріп жатқандықтан күнделікті өмірде ұлтаралық қатынастар мәдениетін тереңдету ауадай қажет.

Қазіргі жаһандану қоғамында модернизациялық процестермен қатар әрбір ұлт өзінің ұлттық келбетінің лайықты түрде сақталуына, танылуына және оның дамуына мүдделі. Әрбір халықтың руханиятының ерекше сипатын анықтау мәдени мұраларды бағалаудан басталады, қазіргі қоғамда ұлтымыз басқа өркениет үлгілерімен өзара бәсекелестікке түсу үшін еліміздің алдында инновациялық, индустриалды-технологиялық пәрменді дамумен қатар, рухани мәдениетіміздің қайнар көздерін пайымдап, оны өркениеттік биік деңгейлерге көтеру шарт. Бүгінгі таңда ақпараттар ағыны, этносаралық қатынастарға өз ықпалын тигізуде. Ақпараттану қоғамында ұлтаралық қатынастардың үйлесімденуі өмір сүруі саяси әлеуметтенуімен тікелей байланысты. Тұлғаның дүниетанымының қалыптасуындағы саяси әлеуметтену маңызды фактор. Осы мақсаттағы жүзеге асыруда елбасымыз Қазақстан халқының Ассамблеясын құрды. Бұл Ассамблеяның дүниеге келуінің өзіндік тарихы бар және заманауи талаптарға жауап бере алатындай ерекшелігі де бар. Ассамблеяның ерекшелігі – қоғамдағы мәселелерді ықпалдасу, жақындасу арқылы шешуге тырысуда және этникалық топтардың арасындағы тартыстарды бейбіт жолмен реттеп отыру.

Қазақстан Республикасының үкіметі жұртшылыққа талқылауға «Қазақстанның ел бірлігі» доктринасының жобасын ұсынды. Ол қоғамдағы

ұлт мәселесі бойынша әр түрлі сенімсіздіктер мен күдіктерге қарсы теориялық-концептуалдық түрдегі тұжырымдар мен ұстанымдардың жинағы болуы тиіс болатын. Құжаттың негізгі бағдары мен жалпы ережесінде: «Этносаралық және конфессияаралық келісімді, азаматтық бірлікті қамтамасыз ету Қазақстан дамуының, елдің әлеуметтік-экономикалық, саяси жаңғыруының маңызды шарты болып табылады», – деп көрсетіледі [16, 74 б.]. Қазіргі ұлт саясатында адам құқығымен ұлт құқығының парасатты үйлесім табуы, ұлттар арасынындағы ынтымақтастықты сақтау, ұлттық құндылықтардың адамзаттық құндылықтармен үйлестіру басты орынға қойылуда. Соның ішінде, ұлттық құндылықтарды сақтау, ұлттың өзіндік болмысын сақтайтын жүйе ретінде танылуда.

Б.М. Сатершиновтың пайымдауынша: «Тарихи тағдырдың тәлкегімен мәдени деградация мен трансформацияға ұшыраған ұлттық мәдениетті қайта өркендету төмендегі міндеттерді мемлекеттік деңгейде шешуді жүктейді: ең алдымен, ұлттық мәдениеттің негізін құрайтын түбегейлі құндылықтарды, яғни адамдарды рухани тұрғыда оятатын ұлттық тіл мен дәстүрді қайта жаңғырту; осы уақытқа дейін тыйым салынып келген халықтың тарихи өткенін толығымен, жан-жақты зерттеулер арқылы қалпына келтіру, тарихи сананы қалыптастыру арқылы мәңгірттік жағдайдан арылу; ғасырлар бойы қалыптасқан қазақ халқының асыл қазынасы – мәдени-рухани мұрасын игеру» [9]. Қазақ елі әлемдік өркениетте өз орынын жоғалтпау үшін ғасырлар тұңғышымен тамырласып жатқан, ұлттық құндылықтарымызды бағалай білуіміз қажет.

Қорытынды

Бүгінгі таңда ұлтаралық қатынас мәселесі Қазақстан қоғамын дамытушы фактор ретінде танылуда. Жаһандану қоғамында мәдени-әлеуметтік әлемнің көптүрлілігі бүгінгі күннің ақиқаты болып табылмақ. Жаһандану қоғамында мәдени және экономикалық ықпалдасу салдарынан, ақпарат ағынының үдей түсуінен ұлттар арасында жаңа пәрменді қатынастар орнауда. Жаһандану қоғамында бір ғана мәдениеттен тұратын қоғам болуы мүмкін емес. Ұлтаралық қатынаста әрбір ұлттың бір-бірімен етенелесуі, ықпалдасуы заман талабы, бүгінгі әлемнің қайтаруға келмейтін заңды процесі болып табылмақ. Ұлтаралық қатынас арқылы бүгінгі таңда әлем халықтарының мәдениетін, экономикасын, саяси және ақпараттық жүйелерін кіріктіре отырып, сол арқылы жер бетіндегі интеграциялық үрдістердің озық нәтижелеріне қол жеткіземіз.

Ақпарат құралдарының қарқынды даму заманында басқа ұлттармен халықаралық қатынас жасау арқылы ғылым мен техниканың дамуынан келіп шыққан мәдениетті меңгеріп, қазақ жастары ХХІ ғасырдағы озық технологияның барлық қыр-сырын біліп, бәсекеге қабілетті және іргесі мықты ел бола аламыз. Сондықтан, ұлтаралық қатынас мәселесі өмірдің қажеттілігінен туындап отыр. Ұлтаралық қатынас мәселесін мәдени-философиялық тұрғыдан талдау қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі болып саналмақ. Өйткені, ұлтаралық қатынас мәселесі қоғамда айрықша орын алатын тарихи және мәдени негізі бар құбылыс.

Мәдени-философиялық сараптау барысында, жалпы адамзаттық үйлесімдікті сақтау, руханилық пен адамгершілік принциптеріне басымдылық таны-

ту, ұлтаралық қатынас мәселесінде айрықша орын алмақ. Қазіргі таңда қазақ ұлты әлемдік өркениет деңгейінде ойлай отырып, тілін, дінін, салт-дәстүрін, дінін құрметтеу, ұлттық рухтың биік болуы, басқа ұлттармен қатынаста толеранттылық пен төзімділік таныттыру, мәдениетін, тілін сыйлау, ел бірлігін сақтауда айрықша орын алмақ. Қандай кезеңде өмір сүрсекте, ұлтаралық қатынас мәселесі, қоғам өмірінде айрықша орын алатын, адами қатынастардың ішіндегі ең маңыздылардың қатарына жатады. Қазіргі таңда Қазақстанның полиэтикалық мәдениетті мемлекетке айналуы, ұлтаралық қатынас мәселесін мәдени-философиялық сараптау қажет етеді. Ұлтаралық қатынас мәселесінде қазіргі таңда мемлекеттік саясатта айрықша орын алып отырған, мәселелердің бірі ынтымақтастықты сақтау. Елімізде мемлекеттік саясатта ұлтаралық қатынастар мәдениетінің даму үрдісі заман талабына сай, қоғамның дамуына, азаматтық қоғамның тұрақтануына мүмкіндіктер туғыза алады. Этникалық санда халықтың асқақ қасиеттерін дәріптеу, өз халқының өзіндік ерекшеліктерін асқақтату, гуманизм мен рухани адамгершілік ұстанымдарды өрбіту, ұлттық сананың нығая түсуіне ықпалын тигізбек.

Қазақстан сияқты көпұлтты елде ұлттар бірлігін сақтау, адамзат қоғамы үшін ең маңызды мәселе. Полиэтикалық біртұтастық негізі-басқа ұлт өкілдерімен мәдени және діни, рухани, бірегейлікті сақтау. Ұлтаралық қатынас мәселесінде еліміз ұлттық төлтума келбетін сақтау мәселесі үнемі қадағалануы тиіс. Ұлтаралық қатынас мәдениетінде ізгілік, адамгершілік, қайырымдылық, рахымдылық, ақылдылық, адалдық, әділдік, кішіпейілділік, кеңпейілділік, имандылық, дербестілік, намысқойлылық, кісілік, сабақтастық құндылықтарының маңыздылығы айрықша. Кез келген елде ұлтаралық мәдениетті дұрыс жоспарлау негізі, ол этнос мүшелерінің азаматтық құқықтарының шектелмеуі және тұлғалық мүддені қорғау болып табылмақ.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Бахтин М. Эстетика словесного творчества. – М: Мысль, 1980. – 356 с.
- 2 Бромлей Ю.В. Современные проблемы этнографии. Очерк теории и истории. – М: Мысль, 1981. – 263 с.
- 3 Гумилев Л.Н. Конец и начало вновь. – М: Мысль, 1994. – 541 с.
- 4 Бауэр О. Национальный вопрос и социал-демократия. – М.: Серп, 1909. – 47 с.
- 5 Мұқажанова А.Ж. Қазақстан Республикасы: ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетіндегі ұлттық және жалпыадамзаттық (саяси талдау): саяси ғыл. докт. ... автореф. – Алматы, 2010. – 54 б.
- 6 Борисов В.А. Население мира. Демографический справочник. – М: Мысль, 1989. – 477 с.
- 7 Трубецкой Н.С. Наследие Чингисхана. – М: Эксмо, 2007. – 736 с.
- 8 Бурбаев Т.Қ. Қазақ менталитетінің даму ерекшеліктері. – Астана, 2005. – 287 б.
- 9 Сатершинов Б.М. Тарихи сананың қалыптасуы мен дамуын әлеуметтік-философиялық талдау: 09.00.11: филос. ғыл. докт. ... автореф. – Алматы, 2009. – 45 б.
- 10 Нысанбаев Ә. Қазақстан: ұлттық энциклопедия / ред. – Алматы: Қазақ энциклопедия-сы, 2001. – 720 б.
- 11 Нысанбаев Ә. Тәуелсіздік философиясы // Адам-әлем. – 2006. – №83. – 9-16 б.

12 Шалабаева Г.К. Евразийство сквозь призму изобразительного искусства Казахстана. – Алматы, 2010. – 251 с.

13 Общенациональная идея Казахстана: Опыт философско-политического анализа. – Алматы: ИФПР МОН РК, 2006. – 287 с.

14 Фазылжанова А. Мультимәдени қоғамдағы тілдік бірегейлік (лат. Identikus) мемлекеттік тілді лингвомәдени – семиотикалық жүйелер негізінде меңгерудің лингвистикалық аспектісі. Мемлекеттік тіл – ұлттық бірегейліктің негізі. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2011. – 120 б.

15 Гүлен Ф. Очерктер – мақалалар – пікірлер / ауд. және құрастырған А.Фролов, С. Қоңырбаев. – Алматы: Көкжиек-Б, 2008. – 212 б.

16 Әуелғазина Т.Қ. Полиэтническая культура Казахстана // Әл-Фараби. – 2005. – № 3. – 73-82б.

References

1 Bahtin M. Jestetika slovesnogo tvorcestva [Aesthetics of Verbal Creativity].– М: Mysl', 1980. – 356 s.

2 Bromlej Ju.V. Sovremennyye problemy jetnografii. Ocherk teorii i istorii [Contemporary Problems of Ethnography. An Outline of Theory and History]. – М: Mysl', 1981. – 263 s.

3 Gumilev L.N. Konec i nachalo vnov' [The end and the Beginning Again]. – М: Mysl', 1994. – 541 s.

4 Baujer O. Nacional'nyj vopros i social-demokratija [The National Question and Social Democracy]. – М.: Serp, 1909. – 47 s.

5 Мұқазханова А.Ж. Қазақстан Республикасы: ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетіндегі ұлттық және жалпыадамзаттық (саяси талдау) [The Republic of Kazakhstan: National and Universal (Political Analysis) in the Culture of Interethnic Relations]: саяси ғыл. докт. ... автoref. – Алматы, 2010. – 54 б.

6 Borisov V.A. Naselenie mira. Demograficheskiy spravochnik [World Population. Demographic Guide]. – М: Mysl', 1989. – 477 s.

7 Trubeckoj N.S. Nasledie Chingishana [Genghis Khan's legacy]. – М: Jeksmo, 2007. – 736 s.

8 Burbaev T.K. Қазақ mentalitetiniң damu erekshelikteri [Features of the Development of the Kazakh Mentality]. – Astana, 2005. – 287 б.

9 Satershinov B.M. Tarihi sananuң қалыптасуы мен дамуы әлеуметтік-философиялық талдау [Socio-Philosophical Analysis of the Formation and Development of Historical Consciousness]: 09.00.11: филос. ғыл. докт. ... автoref. – Алматы, 2009. – 45 б.

10 Nysanbaev Ә. Қазақстан: ұлттық жєnciklopedija [Kazakhstan: National Encyclopedia] / red.– Алматы: Қазақ жєnciklopedijasy, 2001. – 720 б.

11 Nysanbaev Ә. Тәуелсіздік философиясы [Philosophy of Independence] // Adam-әлем. – 2006. – №83. – 9-16 б.

12 Shalabaeva G.K. Evrazijstvo skvoz' prizmu izobrazitel'nogo iskusstva Kazahstana [Eurasianism Through the Prism of the Fine Arts of Kazakhstan]. – Алматы, 2010. – 251 с.

13 Obshhenacional'naja ideja Kazahstana: Opyt filosofsko-politicheskogo analiza [MES RK National Idea of Kazakhstan: Experience of Philosophical and Political Analysis.]. – Алматы: ИФПР МОН РК, 2006. – 287 с.

14 Fazylzhanova A. Mul'timәdeni қорамдары тildik biregejlik (лат. Identikus) мемлекеттік тildі лингвомәдени – семиотикалық жүйелер негизінде меңгертудің лингвистикалық аспектісі. Мемлекеттік тіл – ұлттық biregejlikтің негизі [Linguistic Identity in a Multicultural Society (lat.

Identikus) is a Linguistic Aspect of Learning the State Language on the Basis of Linguocultural-Semiotic Systems. The State Language is the Basis of National Identity]. – Almaty: Қазақ жєncиклопедиясы, 2011. – 120 б.

15 Gýlen F. Ocherkter – мақалалар – pikirler [Essays – Articles – Comments] / aud. zhəne құрастырған А. Frolov, S. Қоңырбаев. – Almaty: Көкzhiiek-B, 2008. – 212 б.

16 Әуелғазина Т.Қ. Polijetnikalyқ Қазақstandary saјasi әleumettenu [Political Socialization in Multi-Ethnic Kazakhstan] // Әl-Farabi. – 2005. – № 3. – 73-82б.

Жалелова Г.М., Рахимжанова С.К., Мұханбеткалиев Е.Е.

Культурно-философский анализ межнациональных отношений

Аннотация. В глобализированном обществе вопрос межнациональных отношений является одним из важнейших человеческих отношений. В статье определены основы межэтнических отношений в Казахстане и уделено внимание их культурным и философским аспектам. Осуществляется научный анализ, изучающий особенности межнациональных отношений в современном обществе. Особое место в статье отводится изучению национальных проблем, взаимоотношений этничности с другими социальными субъектами. Определяется культура межнациональных отношений, исследуются ее исторический характер и ценности.

Ключевые слова: этнос, этногенез, нация, межэтнические отношения, самобытность, философия, культура.

Zhalelova G., Rakimzhanova S., Mukhanbetkaliev Y.

Cultural and Philosophical Analysis of Interethnic

Abstract. In a globalized society, the issue of interethnic relations is one of the most important human relations. The article identifies the foundations of interethnic relations in Kazakhstan and focuses on its cultural and philosophical aspects. Scientific analysis is carried out, studying the peculiarities of interethnic relations in modern society. A special place in this article is given to the study of national issues, the relationship of ethnicity with other social actors. The culture of interethnic relations is defined, its historical character and values are studied.

Key words: ethnos, ethnogenesis, nation, interethnic relations, uniqueness, philosophy, culture